

Párhuzamos életrajzok: Bibó István – Szókratész

ABSTRACT

This short essay demonstrates the similarity between two influential political thinkers, Socrates and István Bibó. Their lives and moral characters show a great similarity. Both the ancient philosopher and Bibó were victims of show trials. They are both heroic figures who are martyrs of human dignity and democratic freedom. They were sentenced to death. Bibó's sentence was commuted to life imprisonment, while Socrates was executed. Bibó and Socrates are the epitomes of modesty and self-sacrifice – they are immortal.

Keywords: revolution ■ democracy ■ self-defence ■ political trial
■ social idols

*„Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valaki egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembezállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázattal.”
(Szókratész védőbeszéde, 28 d)*

*“Az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha ez rögtön nem lehetséges, magában is fellép. (...) Azonnal felszólal és más tisztességes emberekkel összefog, az erőszakosan érvényesülni próbálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, leleplezi és meghátráltatásra kényszeríti, tisztában lévén azzal, hogy minden ilyennek az érvényesülése csakis a tisztességes emberek kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetséges.”
(Bibó István: A szabadságszerető ember tízparancsolata, 5. és 6. parancsolat, Kézirat, 1938-1940 körül)*

„Egyedül lenni nem ugyanaz, mint magányosnak lenni. Magányosnak lenni annyi, mint harag és szenvedély nélkül ellenállni. Ezért verik agyon őket, azok, akik nem ellenállni akarnak, hanem beleegyezni.” (Márai Sándor: A magány. In: Medvetánc, 1946)

A nem csupán hetven éve okán szókratészi jegyeket mutató államférfiúnak, Kukorelli Istvánnak ajánlom ezt az írásomat, ki türelemmel és bábáskodva terelt Bibó István szellemi hagyatékának megismerése felé; olyannyira, hogy Bibó István szellemisége tudományos érdeklődésemmel magasabb fokú vonzalmat váltott ki bennem – Bibó-követő lettem. Örömmel tölt el, hogy ennek a találkozásnak egyik első megnyilatkozása éppen a 70 éves Kukorelli István tiszteletére készült ünnepi kötetben jelenik meg. Tanulmányomban Bibó István az igazság és a szabadság melletti, feltétel nélküli elhivatottságát állítom párhuzamba a legismertebb görög bölcs és szabadságszerető férfi törvénytisztelő állhatatosságával, aki nem más, mint a mártírhálált halt Szókratész.

Köszönet Kukorelli Istvánnak a tanácsaiért és az értékes kiegészítésekért, amelyeket személyes konzultációinkkor kaptam. Legyen ez a cikk szép emléke a 2022 tavaszán folytatott beszélgetéseinknek.

Kedves István! Kedves Professzor Úr! Szívem minden melegével kívánom, hogy Isten éltesen és tartson meg sokáig jó egészségben!

I. BEVEZETÉS

Bibó István példakép, ezt nem szükséges indokolnunk, emlékezetének hűségese ápolói nagy számmal akadnak, a modern demokratikus Magyarország eszméi alappilléreinek letéteményese ő. Ennek a tanulmánynak nem tárgya a bibói hagyaték gyakorlati jelenlétének igazolása, ilyen nagy feladatra nem is vállalkozhat.^[1] Ha valami indukálta megírását, az a Bibó-felejtés elleni tiltakozásom. Bibó István neve közsímet, de Bibó István, a jelenség, kissé feledésbe merült. Az 1956-os forradalom idején és azt követő időszakban tanúsított erőszakmentes ellenállása, a kihallgatási jegyzőkönyvbe mondott tudományos, sem kioktató, sem lenéző stílusú védekezése, az őszinte, bölcs szóval kimondott beszéde, nyílt szembeállása az erkölcsileg alulmaradó politikai hatalmasságokkal szemben, továbbá igaztalan elítélése, későbbi megalázása az önfeláldozó mártírfilozófus képzetét erősítették meg bennem.

Bibó István tiszta jelleme tette őt magát halhatatlanná. Az elnyomás ellen felázadó értelmiségiek és politikusok közül kimagaslik az 1956. november 4-ei és az azt következő néhány napban tanúsított szerepvállalásával. A Nagy Imre-kor-

[1] Ilyen az önálló önkormányzati rendszer kialakítása (ld. Gyarmati, 2021, 13-45.). Itt ragadnám meg az alkalmat, hogy megköszönjem Gyarmati György professzor úrnak, hogy megjelenés előtt elolvasta a kéziratot és javított az itt közlésre kerülő kéziratot.

mány egyedül helyén maradt államminisztereként, egyszemélyben fordult szembe a szovjet megszállókkal, és tette ezt nem fegyverrel, hanem a hivatala által ráruházott impérium eszközével, tárgyalni próbált az ellenféllel, nyilatkozatot intézett a magyar néphez, nemzetközi segítségért folyamodott, akkor, midőn a forradalom ügye már veszni látszott. Végezte miniszteri munkáját, tisztában lévén azzal, hogy ezt az élte árán teszi. Számomra Bibó István az igazságért önfeláldozó mártírfilozófus eszményképét mutatja, kiállása az igaztalan vádak alapján halálra ítélt filozófusokkal – mint Szókratész vagy Giordano Bruno – egy osztályba emeli őt. Kukorelli Istvánnak írt ünnepi jegyzetemben Bibó 1956-os szerepvállalását és az azt megtorló perét hasonlítom össze Szókratész Kr. e. 399-es elítélésével és annak előzményeivel.

A „Párhuzamos életrajzok” cím nem véletlen, Plutarkhosztól kölcsönöztem, és műfajilag hasonló módon kívánok eljárni, de csak részben.^[2] Nem titkolt céloom – Plutarkhoszhoz hasonlóan – az általam közreadott Bibó–Szókratész párhuzamos életrajzzal a két nagy, példaértékű filozófus életének írott szöveggel történő népszerűsítése, mert, noha hatalmas eszmetörténeti személyiségek, nem lehet elégszer felemlegetni nagyságukat, mert iránymutatásukra mindig szükség lesz.

Szókratész ókori bölcs, bár mindenki ismeri nevét, de halálának körülményeit, önfeláldozását az éppen őt elítélő athéniak megnyugtatóra végezt már kevésbé. Bibó István neve is közkincsé lett, de annak a tiszta *homo liber moralis* lelkiületnek, ami élete minden megnyilvánulásában – akár magánéleti, akár a szakmai, akár a politikai megnyilvánulásait vesszük alapul – állandósult minőségben megmutatkozik, és ez a tény sajnos már kevésbé közismert Bibóról. Idézem Szentpéteri-Nagy Richárd summás összegzését 2020-ból: „Ki lehet mondani: Bibó ma nincs sehol. Öröksége nem létezik, nem munkál, nem hat, nem gyarapít ma Magyarországon.”^[3] Plutarkhoszhoz visszatérve, az általa közreadott életrajzok egymást követve, párba szerkesztve olvashatók, ettől annyiban eltérnek, hogy nem a teljes biográfiákat közlöm, és abban is, hogy nem hagyom az olvasó fantáziájára az egybeeső pontok meglelését. Először Bibó életének ismertetésére és az 1956-os eseményekre térek ki, majd röviden ismertetem Szókratész életének legismertebb momentumát, a pert. Szókratész mártírhalálát csupán motívumnak szánom, arra a nem kis vállalkozásra törekedve, hogy azzal Bibó István elhivatottságát, a tetteiben és írásaiban is kimutatható, megalkuvást nem tűrő minőségét a magam eszközeivel is igazoljam. Bibó István pere, annak előz-

[2] Plutarkhosz görög és római államférfiak portréit adta közre, olyan személyiségeket, akik évszázadokkal korábban, az ő alkotói éveitől éltek, olyan államformáló személyiségeket emelt ki, akiket jellemükben, hatásukban egyforma nagyságoknak ítélt meg, de a két történelmi tükröt nem vette egybe, nem mutatott megegyezési sarkpontokat, egyszerűen emlékezetet kívánt hagyni az utókorra, méltatva ezáltal a nagy elődöket. A portré nem volt idegen a klasszikus irodalomban, filozófusok, a költők életéről szóló karakterábrázolások, műveiknek bonyolultabb vagy egyszerűbb összegzései közismertek, ezek felbecsülhetetlen értékű források az antik világ múltját megismerni vágyók előtt. A portréábrázolásnak az emlékezet és tiszteletadáson túl másik célja is volt már az antikvitásban, a példaképek iránymutatásával az értelmiségi körök befolyása. Ilyen ábrázolásokként jöhetett létre Plutarkhosz műve is.

[3] Kukorelli, 2021, 226.

ményei és következményei számos ponton mutatnak azonosságot Szókratész perével, annak előzményeivel és azt követő eseményekkel; mindketten háborús és egyben „polgárháborús”, zaklatott korban éltek, mindketten szabadságtiszteelő demokraták voltak, túlzás nélkül a legnagyobbak, ebbéli minőségükben sem a meghurcoltatásuk, sem a megsemmisítésük nem okozott kárt, sőt, éppen ellenkezőleg.

Tanulmányomban a két nagy személyiség filozófiai életűvének mély elemzésétől eltekintek, elsősorban az események és a két bölcs férfiú tiszta lelkülete azonos csomópontjainak a felvillantására vállalkozom. Forrásaimat tekintve Bibó Istvánról megjelent monografikus írásokat vettem alapul, illetve a kihallgatási jegyzőkönyveket, valamint az 1956-os forradalom idején és azt követően megjelent írásait. Szókratész szándékosan nem hagyott hátra írott műveket, így a per és az azt megelőző események vázolásánál kortársainak beszámolóira hivatkozom, kiegészítve azzal, hogy a Platón által rögzített védőbeszédet eredeti Szókratész-beszédeknek tételezem. Ókorral foglalkozó filozófusként Szókratész perét immáron huszadik tanéve tanítom joghallgatóknak, Bibó Istvánnal való párhuzamba állításának gondolata Kukorelli István Bibó Istvánról szóló egyik tanulmánya olvasása közben sejlett fel bennem, 2022. februárjában.

II. BIBÓ ISTVÁN ÉLETÚTJÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSUNK SZEMPONTJÁBÓL FONTOSABB MOMENTUMAI

Bibó István életrajzát, mondhatni, első kézből tudjuk közölni. Bibót 1957. május 23-án letartóztatták és már következő nap meg is kezdték a kihallgatását, ahol a kihallgató tiszt felszólította, hogy ismertesse életrajzát.^[4] Bibó István életútjának rövid összefoglalóját ez alapján állítottam össze, kiegészítve Litván György, Göncz Árpád, Kende Péter beszámolóival, valamint egy, Szigethy Gábor által közölt, az 1956-os események után húsz évvel, szóban elhangzott Bibó István-interjú részleteivel.^[5]

Bibó István 1911-ben született Budapesten. Szegeden nőtt fel, ahol 1933-ban jogi és államtudományi doktorátust szerzett, Magyar-ösztöndíjasként Bécsben és Genfben tanult. 1934-ben Budapesten jegyző lett az Igazságügyi Minisztériumban. 1935-től, politikai ambíciói lévén, bekapcsolódott a népfrontos mozgalomba. 1944. október 16-án a nyilasok letartóztatták baloldali szervezkedés és zsidómentesítő igazolványok kiadása miatt, átadták a Gestapónak, azok visszairányították a minisztériumba, ahol a nyilas miniszter szabadlábra helyezte. A vád ellene a mentesítő igazolványok kiadása volt. Budapest ostromát a városban élte meg, ezt követően, 1945. február végétől a Debrecenben megalakult új kormányzat belügyminisztériumába hívták közigazgatási munkára. 1945 és

[4] Kenedi (szerk.), 1996.

[5] Litván, 2001.15-24.; Göncz, 2009, 9-20.; Szigethy, 2003. Jegyzőkönyvekhez: Kenedi (szerk.), 1996.

1947 között napi munkája mellett politikai publicisztikával foglalkozott, tanulmányai jelentek meg a *Valóságban* és a *Válaszban*. 1946 nyarán a szegedi egyetem jogi karának alkotmánytan és közigazgatástan tanszékére nevezték ki nyilvános rendes tanárnak.

1947-ben a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesének is kinevezték, ezt 1949-ig, az intézmény megszűntéig el is látta. 1950-től egyetemi tanári állásából elmozdították, 1951-től a Budapesti Egyetemen könyvtárosi állásba került. 1948 után nem publikált. 1945 óta a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, 1947 választási kampánya idején vidéki városokban tartott népszerűsítő fórumokat.

Ezt követően, 1956 októberéig nem folytatott politikai tevékenységet. 1956. október 30-án a Petőfi Pártként újjászerveződő NPP intézőbizottságának vált tagjává, távollétében választották meg. 1956. november 2-án miniszternek jelölték, ezt november 3-án követte a miniszteri kinevezése, a Parlamentben csak 4-én, a hajnali órákban jelent meg. A Parlamentből november 6-án távozott.^[6] Bibó István a forradalmi eseményekről a börtönöveket követően is beszélt,^[7] a harcokban tevékenyen nem vett részt, az eseményekről értesülve lelkesedéssel reagált, és a kihallgatási jegyzőkönyvek is azt tanúsítják, hogy elsősorban politikai nyilatkozatok fogalmazásával és azok nyilvánossá tételével járult hozzá személyesen a forradalmi változásokhoz. Az események ideje alatt a következő írásait fogalmazta meg: *A forradalom alatt, Távírat az Egyesült Államok elnökének, Magyarok!* (november 4-ei nyilatkozat), *Expozé a magyarországi helyzetről, Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására, Miniszterelnök Úr! Kedves Imre Bátyám!* (Nagy Imrének írt levele), *Kiegészítés az 1956 november 6-án kelt exposéhoz és tervezethez*. Bibó István írásait Göncz Árpád segítségével juttatták el nagykövetségekre. A cikkek megírása és terjesztése miatt végül 1957. május 23-án letartóztatták és már másnap megkezdték kihallgatását. Az eljárás mindössze néhány hónapig tartott. A Bibó István elleni vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség büntetése volt.^[8]

A kihallgatási jegyzőkönyvben ismertetett rövid összefoglalást érdemes kiegészítenünk. Litván György egyik tanulmányában olvashatókat összegzem.^[9] Október 30-án Bibó egykori pártja, a Nemzeti Parasztpárt újjáalakult, Illyés Gyula lakásán gyülekeztek, Németh László javaslatára a Petőfi Párt elnevezést fogadták el. Bibó ezt nem támogatta, ő a Nemzeti Radikális Párt nevet javasolta. Az alakulóülésre nem jutott el, de később részt vett a párt megbeszélésein, ott volt, amikor Farkas Ferencet javasolták Nagy Imre államminiszterének. Mivel Farkas

[6] A kihallgatási jegyzőkönyvek alapján (ld. Kenedi (szerk.), 1996, 43.).

[7] Bibó István forradalom alatt született írásait több ízben is kiadták. Mind a feldolgozást, mind a szövegek hű visszaadását tekintve a legkiemelkedőbb feldolgozások a Szigethy Gábor és Kenedi János gondozásában megjelent iratok (Ld. Szigethy (szerk.), 2003; Kenedi (szerk.), 1996). Bibó István nemzeti értéként, példaképként való elismerésnek egyik, számomra legkedvesebb, Bibó életútját tömören értékelő tudományos összefoglalóját Kukorelli István adta ki (ld. Kukorelli, 2021).

[8] Kenedi (szerk.), 1996, 211.

[9] Litván, 2001.

gyakorlatias politikus volt, de két miniszteri helyre delegálhattak, a másik helyre nehezen találtak jelöltet. Bibó nem akart miniszter lenni. Keresztúry Dezső javasolta őt, mivel azt látta, Bibóban van civil kurázsi, és az adott helyzetben éppen erre volt szükségük. Bibó végül elvállalta, és döntését helyesnek is találta, amikor másnap már megérkeztek a szovjet tankok: „És akkor – mondja az interjúban – rögtön csináltam egy rövid tervezetet, aminek a lényege az volt, hogy az első minisztertanács mit mondjon a nyugatiaknak.”^[10] A minisztertanácsot november 4-ére, 10 órára hívták össze, amire már csak egyedül Bibó érkezett meg. A Parlamentben arról értesült, hogy Nagy Imre a szovjet követségre ment tárgyalni, ahonnét nem tért vissza. Ez a téves megállapítása, hogy Nagy Imrét elfogták, arra predesztinálta, hogy egyedülként álljon helyt, a kormány helyett a népet képviselve. Első lépésben az amerikai nagykövetségre ment, ahol a kormányülésre készített indítványát átadta, melyben felszólította a Nyugatot, hogy politikai nyomással védje Magyarországot. Ezt a szöveget a követség lefordították és továbbították is Washingtonba. Visszatért a Parlamentbe, ahol egy önkéntes sajtóval „sajótájékoztatót” készült rendezni, ekkor írta meg a *Magyarok!* kiáltványt, amelyet telefonos beolvasással terjesztettek. Bibó tömör és egyetlen oldalban valóságún helyzetet értékelte, és küzdött. Litván Györgyöt idézem: „Egyetlen oldalon mesterien foglalta össze a forradalom valódi céljait, s a szovjet támadással kialakult helyzetet és az erre adandó hazai és külföldi választ. Egyszerre realista és emelkedett hangvétele ezt a kiáltványt a magyar forradalom egyik legszebb és legjelentősebb dokumentumává avatja.”^[11]

Egy harmadik kompromisszumos iratot is írt, amely az Expozé néven lett közismert, és ez kikerült – plakátok formájában – a budapesti utcákra. Ezt a tervezetet elküldte Andropovnak is. A Parlamentet végül november 6-án hagyta el, amikor Kádár emberei felszólították az épület elhagyására, ekkor pesti ismerősöknél szállt meg. November 7-én a budapesti Francia Intézet igazgatójához is eljuttatta feljegyzéseit, ennek hiteles történetét maga az igazgató adta közre, Guy Turbet Delof, aki oly megindító sorokban írja le Bibó Istvánt, hogy ezt érdemes idézni: „November 7-én 9 órakor Bibó István, a november 3-i Nagy-kormány államminisztere csönget az ajtómon borotvátlanul, szakadt kabátban, ám a bátorság és hidegvér gyönyörű egyszerűségével. Átadja nekem proklamációja és kísérőlevele magyar szövegét, melyet szemem láttára írt alá, és kér arra, hogy ezek fordítását juttassam el követségemre és Nagy-Britannia követségére.”^[12]

Végül a Nagy Imréhez írt levelét is meg kell említenünk, amelyben beszámol arról, hogy a kormányt nem lemondottnak, hanem csak erőszakkal eltávolítottak tekintik, s azt is megírja, hogy indítványozott tárgyalásokat a megszállókkal. A levél valószínűleg soha nem jutott el Nagy Imréhez.^[13] Ezt követően, 1956 őszén a fiatal Göncz Árpád lett abbéli segítője, hogy iratait különböző nagykö-

[10] Litván Györgytől a kiemelés. Ld. Litván, 2001, 21.

[11] Litván, 2001, 22.

[12] Litván, 2001, 23.

[13] Litván, 2001, 23.

vetségekre eljuttassa, brit és indiai diplomatákkal vette fel a kapcsolatot. Ennek a kapcsolatfelvételnek később is nagy jelentősége lesz, az indiai elnök közbenjárására^[14] a halálbüntetést életfogytiglanira fogják változtatni. Az indiai ügyvivő, Rahman meg tudta győzni Dzsavaharal Nehru elnököt, hogy a magyar forradalom valóban forradalom volt, és ezért az elnök hajlandónak mutatkozott a Szovjetunióval való vitában közvetítői szerepet betölteni. Erről Göncz Árpád így emlékezik meg: „Két halálos ítélet volt számunkra előirányozva, amit aztán életfogytigra változtattak. Két halálos ítélet gyorsított eljárással, mindössze másfél hétig tartó vizsgálatot követően.”^[15]

A letartóztatást követően egy évvel megtartott per zárt tárgyaláson folyt, ahol a vádhatóságot Kovács József képviselte, aki a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője volt, a per idején valójában másodéves levelezős joghallgató. Az eljárás 1958. július 28-án kezdődött, és augusztus 1-én hirdettek ítéletet. Bibó Istvánt és bűntársait, Göncz Árpád másodrendű és Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottakat elítélték, és az ítélet már másnap jogerőre emelkedett. Bibó Istvánt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, Göncz Árpádot szintén, Regéczy-Nagy Lászlót pedig tizenöt évnyi börtönre ítélték el.^[16]

A Bibó István elleni vád a forradalom leverését követő publicisztikai tevékenysége volt, az, hogy a forradalom ügyét nyilvánosan és aktívan képviselte. 1963. március 27-én szabadult az általános amnesztiarendeletről.^[17] Bibó Istvánt több ügynök is állandó jelleggel figyelte, ennek a megfigyelési szakasznak tetemes levéltári dokumentumtestét Gyarmati György dolgozta fel. Gyarmati György elemzéseiből is kiderül, hogy Bibó István zokszó és „felhánytorgatás” nélkül tűrte sorsát, nem szervezett ellenállást vagy mozgalmat, a rá bízott könyvtárosi munka ugyan szellemileg nem elégtette ki, de a tiszta értelmiségi lét megőrzésére lehetőséget teremtett, és ebbe Bibó beletörődött. Szabadulását követően nem folytathatott tudományos és politikai tevékenységet, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában tevékenykedett, 1971-től nyugdíjba vonult. 1979. május 10-én hunyt el. A börtönéveket követően tudományos szövegeket nem publikált, de angol nyelven megjelent egy tanulmánya 1976-ban *A nemzetközi államközösségek bénultsága és annak orvosságai* címmel. A börtönben töltött időszakról Göncz Árpád^[18] beszámolóiból vannak ismereteink, aki személyes barátja is volt cellatársának.

Halálát követően a kortársak és barátai, illetve a fiatal tudós tanítványok ellenzéki tömörülésbe kovácsolódtak, az ELTE ÁJK jogász szakkollégiuma pedig, az iránta érzett tiszteletből, 1985-ben felvette Bibó István nevét. Számos

[14] Ez a kiállítás később az ítéletnél is segítségül jött (Göncz, 2009, 10-11).

[15] Göncz, 2009, 14.

[16] Kenedi (szerk.), 1996, 211-215.

[17] Gyarmati, 2021.

[18] Göncz Árpád beszámolója szerint egy analfabéta fiatal megtanított írni, olvasni a börtönben, akit azért helyeztek mellé, hogy szellemileg ne legyen partnere. Bibó ennek az elítéltnak élete első könyveként Petőfi Sándor egy kötetét adta ajándékba (Ld. Gyarmati – Kukorelli, 2009, 16-17.).

monográfia, konferencia, emlékmű és egy oktatási intézmény, például a hévízi gimnázium őrzi is az „utolsó úriember” – ahogyan Csoóri Sándor nevezte – nevének emlékét. Bibó István személyisége oly tiszta, hogy nem véletlenül minden demokratikus vezérelvű politikai mozgalom örökösének tekintette magát a három évtizeddel ezelőtti rendszerátalakítás éveiben.

Mielőtt Bibó szókratészi magasságának igazolásra rátérnénk, röviden ismeretlem az ókori filozófus életét és perének főbb momentumait.

III. SZÓKRATÉSZ, A POLISZPOLGÁR ÉS A PER

Szókratész a legismertebb görög bölcs, őt sem kell különösebben bemutatnunk. Kr. e. 469-ben született, athéni szabad polgárok sarjaként, a poliszpolgár kötelességeit mindig betartotta, törvénytisztelő athéni polgár volt. Athénban a polgároknak kötelessége volt az állam ügyeinek intézése, felelős polgár azt el nem hanyagolhatta. Szókratész maga is bejárta azokat a kötelező hivatalokat, amelyeket a közösség rá osztott, ilyen volt a katonáskodás, a közigazgatási munka is, tehát filozófusi működése mellett ténylegesen is dolgozott a közért. A peloponnészoszi háborúban is harcolt (Kr. e. 432) hoplitaként Potidaia, Délion és Amphipolisz alatt. Prütaniszként (Kr. e. 406) hivatalt vitt. Élete utolsó éveiben egy olyan időszakát élte a polisz, amely a „politikai zűrzavar” kifejezéssel kiválóan visszaadható. Mi eredményezte ezt? A Spártával való viaskodás elhúzódott, és ennek egyik következménye lett, hogy felszámolták a demokráciát, sőt, egy a rövid időszakban a zsarnokok vették át az uralmat a polisz felett – ezt nevezük harminc zsarnok uralmának. Ez az oligarchikus testület vádemelés nélkül és eljárások nélkül végezte ki saját athéni politikai ellenfeleit, valódi véreskezű türannoszok voltak. Szókratész tiltakozott is ellenük, élete kockáztatásával elhagyta hivatalát, mert vádemelés nélkül nem kívánt senkit elítéltetni. A harmincakat csak spártai segítséggel tudták elűzi, megadták magukat Spártának, ezzel a háborúnak és a zsarnokok uralmának is vége szakadt. Ugyan a demokráciát is helyreállították, de nem lett nyugalom mégsem.

A helyreállított demokrácia első intézkedése egy kierőszakolt amnesztiatörvény volt, ennek értelmében a harminc rokonai és barátai közül senkit nem lehetett felelősségre vonni. Az athéniak valójában egy elszámoltatási tilalmat vezettek be azokkal szemben, akik saját, athéni polgártársaikat üldözték, és akiknek csatlósai is voltak. Az athéni törvények szerint, ha valakit bűnösnek találtak, akkor nem csak őt, hanem főbenjáró bűn esetében a személyes befolyásából busásan jól élő környezetét (családtagok, barátok, üzletfelek) is megbüntették. Az amnesztiatörvény miatt senkit nem lehetett perbe idézni, és ezt szigorúan be is tartották.^[19] Az athéniak ebben a kierőszakolt állapotban nyug-

[19] Szoboszlai-Kiss, 2012.

talánok voltak, és a bosszúvágyuk odáig fajult, hogy Kr. e. 399-ben az akkor 70 éves Szókratészt perbe is idézték. Közvetve senkit nem idézhettek perbe a harmincak miatt, kellett egy személy, aki kapóra jött a tömegnek, hogy kimondatlanul, de a harmincak miatt feleljen – ez lett Szókratész.^[20]

A vád mondvascinált volt és két részből állt: az ifjak megrontása és új istenek imádása. Az előbbi a harmincakhoz való laza kapcsolatát mutatja, ez a koncepciók eleme a vádnak. A zsarnokok közül Kritiász és azok barátja, Alkibiádész egykor Szókratész köréhez szorosabban kötődött, még ifjú korukban. Az istentagadás mint a második vádpont az ősi törvények nemtiszteletét jelentette, és ha valakit ebben a vádpontban vétkesnek ítélték, azaz az ősi államrend nem tisztelhető bűnében tartották vétkesnek, annak büntetése halál volt. A per egyetlen napig tartott, a vádbeszédet követően Szókratész is elmondta híres védőbeszédét – ezt Platónról ismerjük –, ezt követően az 501 tagból álló bíróság végül Szókratészt titkos szavazással elítélte. A filozófust Kr. e. 399-ben, hetvenévesen halálra ítélték. Az ítéletet másnap reggel kellett volna végrehajtani, de erre várni kellett egy ünnep miatt, amely egy hónapig tartott, és ez idő alatt nem lehetett senkit kivégezni. Szókratész szökésre buzdították barátai a börtönben, de törvénytisztelő lévén erre nem volt hajlandó. Végül ártatlanul végezték ki.

Szókratész kivégzését követően barátai és tanítványai elmenekültek Athénból, félve, hogy ők is áldozatok lehetnek, de később visszatértek. Platón, a leghíresebb tanítvány minden írásában őt szerepelteti, legfontosabb gondolainak közlését Szókratészre bízva, ezzel is emléket állítva a mártír filozófusnak. Athénban, a halálát követően számos Szókratész-szobrot állítottak az ártatlanul kivégzettek emlékére. Szókratész, bár nem hagyott hátra írott műveket, életével és főleg halálával saját jogán halhatatlanná nőtt. Szókratész örök, s ezzel ő bizony tisztában is volt, így köszönt el a per végén az athéniaktól: „Én halni indulok, ti élni; de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.”^[21]

Platón, mestere előtt tisztelegve, megalapította néhány évvel később, Kr. e. 385-ben az első tudósközpontot, az Akadémiát.

IV. BIBÓ ÉS SZÓKRATÉSZ ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Az életrajzok ismertetése után talán már a figyelmes olvasónak is feltűnik – a fennmaradt szövegek direkt olvasása ellenére –, hogy több ponton is láthatunk összehasonlításra alkalmas elemeket. A legfontosabb a személyiségjegyek kitapinthatósága: az igazságot képviselik, nem agresszorok, esetleges hibáikat felismerik, demokraták.

Bibó István katonai éveiről nem tesz említést a kihallgatási életrajzban, de tudjuk, hogy közkatonaként részt vett a II. világháborúban. Szókratész a pelo-

[20] Szoboszlai-Kiss, 2012.

[21] Védőbeszéd, 42a.

ponnészoszi háborúban fiatalon szintén katonai szolgálat alatt állt, és kortársai elmondásai alapján az is kiderül, hogy fizikai ereje sem volt hétköznapi. Platón erre a *Védőbeszéd*ben és a *Lakomában* is részletesebben kitér, megindító szavakkal említi mestere helytállását. A II. világháború és az azt követő évek politikai zűrzavarai, illetve az elnyomás elleni forradalom szintén párhuzamba állítható a peloponnészoszi háborúval és a harmincak vérengző oligarchiájával. Bibót a nyilasok tartóztatták le üldözöttek mentéséért (mentességi igazolásokat állított ki hivatali munkája révén), Szókratész pedig megtagadta a harmincak parancsát, hogy egy üldözött politikai ellenfelüket letartóztasson (szamoszi León esete, akit nevéen is nevez a védőbeszédben). A legnyilvánvalóbb egybeesés a vád, az ítélet, illetve a védekező emelkedett szellemiségről árulkodó beszédei. A vád Bibó ellen az államrend megdöntése volt. Szókratész ellen ugyanez, az új istenek tisztelete ezt jelenti, azaz a régi athéni törvények elutasítását. Az ítélet mindkettejük esetében halál volt. Bibó István halálbüntetését az indiai államfő közbenjárására enyhítették életfogytiglani börtönre. Szókratészt kivégezték.

Szókratész vádlói, éppen úgy, ahogy Bibó perében is, fiatal, tapasztalatlan személyek voltak. Bibó perében az ügyész, Kovács József fiatal, másodéves levelezős joghallgató volt, Szókratész vádlói, Melétosz, Anütosz és Lükön többnyire húszas éveik elején járó fiatalok. További egybeesés – és nem véletlenül hagytam utolsó összehasonlítási pontnak – a két vádlott védekezése, azaz, annak teljes hiánya. Bibó István kihallgatási jegyzőkönyveit olvasva jól körvonalazódik, hogy Bibót a forradalom idején és azt követő időszakban felvállalt politikai nézeteinek népszerűsítése, terjesztése végett idézték perbe, mondván, hogy azzal a forradalom ügyét a leverést követően is fenn kívánta tartani, nem fogadva el legitimnek az idegen katonai segédlettel államcsínyt elkövető új kormányt. Bibó István ez ellen nem védekezik, a kihallgatási kérdések mindegyike az akkor keletkezett írásainak tartalmáról faggatta, valójában modern szemmel az az érzés támad az olvasóban, mintha egy doktori védésen venne részt. Tudományos védekezésről van ugyanis szó, talán még a kihallgatás elején található életrajz ismertetése is ezt a hangulatot igazolja. Bibó István, a filozófus, a tudós demokrata személye sejlik fel előttünk. Minden leírt mondatát tartja, a 49-es alkotmány kritikáját, a többpártrendszer melletti elköteleződését, a szabadságjogok tiszteletben tartását. Szókratész védekezése hasonló. Ugyan tudja, hogy a harmincak miatt áll a bírák előtt, de nem tesz erről említést, elvállalja a bűnbak szerepét. A védőbeszédben filozófusi hivatásának állít emléket, éppen úgy, ahogy Bibó kihallgatási jegyzőkönyvei is ezt örökítik meg.

Szókratész küldetésstudattal rendelkezik, ahogyan Bibó is; a forradalom utolsó óráiban megfogalmazta parlamenti dolgozószobájában a magyarokhoz intézett üzenetét. Nagy Imre kormányának egyetlen állva maradt államminisztereként megtehetette volna, hogy menekül, de az a filozófus, aki jóval korábban, húsz évvel korábban megfogalmazta a szabadságszerető ember tízparancsolatát, nem tehetett másként. Ezt a szöveget érdemes idéznünk is: "Az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha ez rögtön nem lehetséges, magában is fellép. (...) Azonnal felszólal és más tisztességes emberekkel ösz-

szefog, az erőszakosan érvényesülni próbálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, leleplezi és meghátráltatásra kényszeríti, tisztában lévén azzal, hogy minden ilyennek az érvényesülése csakis a tisztességes emberek kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetséges.”^[22] Szókratész ezt így fogalmazta meg: „Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valaki egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembeszállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázzattal.”^[23]

Bibó István „őrző maradt a strázsán” – Ady sorait idézve –, ahogy Szigethy Gábor említi őt, az, aki a szabadság utolsó védőjeként is helytállt.^[24] 1956. november 4-én bevárta az ellenséges erők megjelenését, elűzéséig nem mozdult, helyzetet értékelt, a bábkormány legitimitását nem fogadta el, a népet passzív ellenállásra biztatta, és a vérontás lehetőségét elkerülni igyekezett. A közvéleményt a helyzetről tájékoztatni kívánta, és a lerohanás bűnét is nyilvánossá tette. Bibó István, a veszett ügy ellenére, a felvilágosult értelmiségi utolsó és hiteles eszközeivel, a gondolatai nyilvánossá tételével küzdött, és tette ezt őszintén, igaz hittel, a szabadságszerető ember morális parancsát teljesítve. „A magyar népet felszólítom, hogy a megszállt hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnak ne tekintse, s vele szembe a passzív ellenállás összes fegyverével éljen (...) Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alkotmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. (...) Isten óvja Magyarországot!”^[25]

Hosszan folytathatnánk még az összehasonlítási pontok egyezésének kimutatását, záró elemként az egyik számomra legszebbet emelem ki: az iskolaalapítást. Platón, aki Szókratész legismertebb tanítványa volt, a mester halálát követően, Kr. e. 385-ben hozta létre az Akadémiát. Bibó István halálát követően a tanítványok hasonló módon tisztelgettek mesterük előtt, ennek az iskolának neve ma Bibó István Szakkollégium, mely intézmény 1985-ben vette fel a filozófus nevét.

V. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mi mozgatja a bölcsset, amikor másokért, eszmékért életét kockáztatja? Biztosan nem a hírnév, nem a pathosz vagy a thümosz, hanem maga a legtisztább önismeret. Ezt Szókratész daimónnak nevezte, Bibó a Tízparancsolatban pedig szabadságszerető embernek. Kettejük szerepvállalása a zűrös politikai helyzetben is azonos, tiszta és jól kitapintható, csak azt tették, amit önvizsgálatuk

[22] Bibó, 1938-40 körül, 5. és 6. parancsolat.

[23] Platón, 28 b.

[24] Szigethy, 2003, 5-13.

[25] Kenedi (szerk.), 1996, 58.

alapján önmaguk és a közösségük előtt, minden körülmények között vállalni tudnak, akár az életük árán. Platón barlanghasonlatát juttatja eszembe mindkét filozófus; a felvilágosultnak vissza kell térnie a barlangba és nem mondhat le a többiek felvilágosításáról: „És ha valaki eztán megpróbálná béklyóikat megoldani, és felvezetni őket (ti. a barlanglakókat, a be nem avatottakat), azt, ha nyakon csíphetnék és megölnék - vajon nem ölnék-e meg?”^[26] De igen – hangzik a felelet. Bibó István a Szabadságszerető ember tízparancsolatának 6. parancsolatával felel, hiszen élén áll a fejekben való fény gyűjtésének: „Bármiféle közösségben éppen úgy, mint a magánéletben önkényeskedést, akarnokoskodást, magánérdek illetéktelen érvényesítését, visszaélést, köz becsapását, közakarát meghamisítását, a mindenféle fenyegetést és terrorizálást nem tűr, minden ilyen ellen saját maga azonnal felszólal és más tisztességes emberrel összefog.”^[27]

Bibó István fényt hozó szellemiség, ezért én is – Kukorelli Istvánnal egyetértve – „be nem sorolható” üzenetközvetítőnek tekintem, kiegészítve azzal, hogy számomra ő a magyar Szókratész.

IRODALOM

- Bibó István (1938-1940): *A szabadságszerető ember tízparancsolata*. Kézirat.
- Bibó István (2003): *1956*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Gyarmati György (2021): *Bibó István kortársi környezetben*. Kronosz Kiadó, Budapest.
- Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.) (2009): *Kortársak Bibó Istvánról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE, Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Horváth Barna (2003): *A génusz pere – Szókratész-Johanna*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő.
- Kenedi János (szerk.) (1996): *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Kukorelli István (2021): *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Laczó József (2018): *Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye – „a vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet.”* In: *Jog-Állam-Politika*. 2018/1. sz.
- Lítván György (2001): *A szabadságszerető ember. Emlékezés Bibó Istvánra*. Hévíz.
- Platón (1984): *Szókratész védőbeszéde; Laloma; Állam*. In: *Platón összes művei*. Európa, Budapest.
- Plutarkhosz (2005): *Párhuzamos életrajzok*. Osiris, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2012): *A felejthetetlen Szókratész pere*. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas Kiadó, Győr.
- Xeneophón (1986): *Emlékeim Szókratészről*. Európa, Budapest.

[26] Platón, 518 b.

[27] Bibó, 1938-1950, részlet a 6. parancsolatból.